

*THE FEMALE LITERATURE OF MIGRATION IN LINGUA MADRE.
RACCONTI DI DONNE STRANIERE*

Ana Maria Tomaziu (Tomaziu-Pătrașcu)
PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Lately, the female literature of migration begins to become more and more a reality in hand of literary and non-literary criticism, alongside with the male one. As such, the aim of this paper is to bring into focus the component of the migration literature produced by women writers, immigrants in Italy. In this respect, the material proposed for this study is constituted by the volumes of the "Lingua madre" contest, initiated by the authoress Daniela Finocchi. As an international project, it addresses to all foreign women, mainly to those coming from (patriarchal) countries beyond Europe, who live in Italy and write in Italian.

Keywords: migrant writing, female literature of migration, another language, plurality, intercultural projects

Solo quando leggiamo siamo completamente disponibili e aperti ad accettare l'altrui diversità, quella terribile differenza da noi, altrimenti così minacciosa. (Ambra Pirri)

Prezența unei literaturi interculturale și multiculturală în Italia începe să devină din ce în ce mai mult o realitate, captând atenția criticii literare și nonliterare, numărul textelor, deși neomogene prin apartenență și valoare literară, înregistrând o continuă creștere. Fiind aproape imposibilă o anumită încadrare a producțiilor literare într-o singură definiție, atenția criticilor se îndreaptă spre ceea ce Franca Sinopoli numea „poetica della migranza” (poetica migrației). În opinia sa, această sintagmă orientează critica spre traducerile interculturale și interlingvistice, axate în jurul temei principale – identitatea, cu toate sensurile ei. Privit din această perspectivă, textul devine rezultatul unei crize existențiale provocate de lipsa de apartenență sau de dubla apartenență la un spațiu. Această confuzie identitară poate capăta o dublă semnificație: poate fi motivul care stă la baza scrierii textului, sau poate fi chiar „il suo prodotto, qualora proviamo a leggere il testo come un laboratorio di trasformazione dell'identità monoculturale in un'identità interculturale, la quale traduce e mette în gioco due

o più culture diverse tra loro.”¹ Contextul este unul traumatic, iar limbajul necesar exprimării lui este inexistent, de vreme ce lipsesc referințele la un univers familiar. Pierderea oricărui punct de referință influențează lumea imaginară a subiectului migrant în asemenea măsură, încât îl determină să inventeze noi limbaje pentru a reprezenta realitatea din jurul său. În acest sens, literaturii de migrație italofone îi revine sarcina de a prelucra lumi pierdute și inexistente, într-o limbă „de împrumut”, care este limba italiană.

Prezența feminină este o componentă caracteristică a literaturii migrante, care, încă de la început, este caracterizată printr-o uriașă prezență a scriitoarelor. Printre cele mai semnificative figuri care au debutat, se remarcă Nassera Chohra, cu volumul *Volevo diventare bianca* (1993), Fernanda Farias de Albuquerque, cu *Princesa* (1997), și peruviana Gladys Basagoitia Dazza, cu cartea *Curve, angolazioni, triangoli: l'infinito amore* (1986). Astăzi, autoarele reprezintă aproape jumătate din producția totală de literatură migrantă.

Armando Gnisci² este de părere că introducerea componentei feminine în literatura de migrație reprezintă un element de noutate și că, deși au venit mai târziu în comparație cu bărbații, femeile au reușit să compenseze acest decalaj prin saltul spectaculos pe care l-au făcut în ultimul timp, constituind aproape jumătate din numărul scriitorilor migraționi:

Ci sono moltissimi scrittori e moltissime scrittrici: le donne sono il 43%, quasi la parità. Cosa straordinaria se si pensa che una parità maschio-donna non c'è mai stata nelle letterature, anche le cosiddette “più evolute” dell'Occidente del '90. [...] È una novità assoluta perché la condizione del migrante è una condizione del disagio, all'interno del disagio della migrazione c'è il disagio in più dell'essere donna, una posizione più debole. Il fatto che le donne scrivano tanto quanto i maschi, è una assoluta novità perché nella società italiana le donne in questi 20 anni non hanno scritto tanto quanto i maschi. Il rapporto è sempre quello del secondo '900 dal Secondo dopoguerra. Sono loro che hanno fatto un salto incredibile ma fin dall'inizio, certo i

¹ Franca Sinopoli, „Migrazione/Letteratura: due proposte d'indagine critica”, F. Argento – P. Cazzola (a cura di), *Culture della migrazione. Scrittori, poeti e artisti*, Cies, Ferrara 2003, pp. 15 – 24; „Produsul lor, în cazul în care vom încerca să citim textul ca un laborator de transformare a identității monoculturale în identitate interculturală, ceea ce se traduce și pune în joc două sau mai multe culturi diferite între ele.” (trad. noastră).

² Armando Gnisci a fost primul specialist care, în 1991, a semnalat nașterea unei Literaturi Italiene de Migrație și de Mondializare (LIMM) cu opera *Il rovescio del gioco*, apărută în 1992. Din acel moment a urmărit îndeaproape proiectul LIMM, editând și publicând cărți care tratează același argument. Fondează Banca de Date BASILI (1997) în cadrul Departamentului de Italiană de la Universitatea „Sapienza” din Roma și al Revistei *Kuma. Creolizzare l'Europa* (2001), reluată apoi în 2012, în *Rivista dell'Arte*. (traducerea noastră) <https://it.wikipedia.org/wiki/Armando_Gnisci>.

primi 3 scrittori sono tutti maschi, africani, che hanno pubblicato in Italia nel '90 e '91, ma subito dopo sono arrivate le donne, e non soltanto africane.³

Despre prezența femeilor în rândul scriitorilor migranți vorbește și Alessandra Bruno, în *Percorsi nella letteratura migrante VI*⁴, comentând cele afirmate de autoarea Daniela Golfetto în legătură cu literatura produsă de femei. Daniela Golfetto este de părere că numărul foarte mare de femei migrante în literatură se bazează pe un fundament istoric, prin aceea că ele au fost primele care au emigrat în Italia. În același timp, are și un fundament psihologic, dacă ne gândim că aceste prezențe feminine provin, majoritatea, din țări cu o tradiție patriarhală, care le impunea anumite restricții legate de libertatea de exprimare sau de mișcare. Odată ce aceste femei au înfruntat călătoria, deplasându-se dintr-un loc în altul, ele au avut, în sfârșit, acea libertatea care până atunci nu le era consfințită. Se naște, în acest fel, o literatură specifică, dominată de voci feminine, destine singulare sau colective, antrenate de experiența individuală a înstrăinării. Experiența traumatică a emigrării le-a transformat pe acestea dintr-o parte pasivă într-una activă, asumându-și noi roluri, noi stiluri de viață, o nouă identitate⁵, pentru că femeile, chiar și în timpul călătoriei, „continuano a rivelarsi «l'anello forte» delle diverse culture e tra mondi lontani”⁶, demonstrându-se „capaci di cogliere gli elementi dinamici di altri mondi culturali e il loro forte potenziale espressivo.”⁷ Conform celor afirmate de Daniela Finocchi, în dosarul „Immigrazione (Caritas/Migrantes)”, femeile reprezintă „il motore della trasformazione” (motorul transformării), pentru că nimic nu a schimbat atât de mult societatea italiană, în ultimii treizeci de ani de imigrație, cum a reușit să schimbe prezența femeilor imigrante în ultimul timp.

³ Alessandra Bruno, *op. cit.* „Sunt foarte mulți scriitori și foarte multe scriitoare: femeile sunt în raport de 43%, aproape la egalitate. Un lucru extraordinar, dacă ne gândim că o egalitate bărbat-femeie nu a existat niciodată în literaturi, chiar și în așa-zisele „mai evolute” ale Occidentului din '90. [...] Este o noutate absolută, pentru că presupune condiția de suferință a migrantului, iar în interiorul migrației există o suferință în plus în a fi femeie, o poziție vulnerabilă. Faptul că femeile scriu la fel de mult ca bărbații este o noutate absolută, pentru că, în societatea italiană, femeile, în acești 20 de ani, nu au scris la fel de mult ca bărbații. Raportul este același de la jumătatea lui '900, după cel de Al Doilea Război. Ele sunt cele care au făcut un salt incredibil, încă de la început; sigur că primii trei scriitori au fost toți bărbați africani, cei care au publicat în Italia în '90 și '91, dar femeile i-au urmat imediat, și nu doar cele africane.” (traducerea noastră).

⁴ Alessandra Bruno, „Percorsi nella letteratura migrante VI”, *Lingua Nostra, e Oltre*, Anno 3, Numero 3 – 69. <[http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua nostra e oltre/LNO3_26luglio2010/Gofetto_69_71.pdf](http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua%20nostra%20e%20oltre/LNO3_26luglio2010/Gofetto_69_71.pdf)>.

⁵ Cf. Daniela Golfetto, *op. cit.* (traducerea noastră).

⁶ Idem, „Continuă să-și releve veriga puternică între culturi diferite și lumi îndepărtate” (traducerea noastră).

⁷ Idem, „capabile de a culege elementele dinamice ale altor lumi culturale și potențialul lor puternic expresiv” (traducerea noastră).

Cu toate acestea, motivul numărului mare de femei în rândul scriitorilor migranți are legătură cu industria culturală, în sensul că aparține producției așa-zise *irregolare*, având o distribuție limitată, rezervată doar unui segment restrâns de cititori.

La produzione femminile appartiene infatti a quella che Gnisci e la Sinopoli chiamano la 'faza carstica', ossia irregolare e parzialmente sommersa della letteratura migrante: i libri hanno una distribuzione limitata, o comunque riservata ad un piccolo nucleo di interessati o di addetti ai lavori, sono tagliati fuori dal mercato editoriale e dai suoi rapporti di potere; ecco che la libertà dal mercato editoriale e dalle sue costrizioni economiche, che da sempre avvantaggiano il genere maschile, lascia più spazio al ruolo delle donne, rispetto alla produzione letteraria regolare.⁸

Referitor la acest fapt, Daniele Comberiati⁹, în *Scrivere nella lingua dell'altro* (2010), era de părere că „l'edizione avviene di frequente solo per la volontà dell'autore e non risponde ad esigenze economiche”¹⁰, fiind vorba, de fapt, despre „testi paralleli al mercato editoriale istituzionale, di scarso interesse letterario se analizzate singolarmente, ma rilevanti per l'entità complessiva del fenomeno.”¹¹

Dacă vorbim despre proveniența autoarelor imigrante, putem afirma că unele dintre acestea sunt scriitoare provenite din Europa de Est care au început să publice în italiană în a doua jumătate a anilor '90. O parte dintre ele au ajuns în Italia, în cursul acestui deceniu, odată cu fluxul migratoriu care a urmat căderii dictaturii, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, cu femeile din România. Literatura critică pe tema imigrației, produsă de scriitoare de diverse naționalități în limba italiană, este astăzi foarte bogată, fenomenul scriiturii feminine în această direcție prezentând o amplitudine surprinzătoare în ultimii ani. Dintre fostele țările comuniste, România ocupă un loc important, deoarece, așa cum s-a constatat, producția literară a

⁸ Daniela Golfetto, „Scrittura migrante, scrittura creativa”, *Lingua Nostra, e Oltre* Anno 3, Numero 3 < http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua_nostra_e_oltre/LNO3_26luglio2010/Gofetto_69_71.pdf>, „Producția feminină ține, de fapt, de ceea ce Gnisci numește «fase carsica», sau neregulată și parțial introdusă în literatura migrantă: cărțile au o distribuție limitată sau, oricum, rezervată unui mic nucleu de interesați sau de angajați care lucrează, sunt scoase în afara pieței editoriale și în afara raporturilor sale de putere; iată că libertatea pieței editoriale și a constrângerilor sale economice, care oferă mereu avantaje genului masculin, lasă mai mult spațiu rolului femeii, față de producția literară obișnuită.” (traducerea noastră).

⁹ Daniele Comberiati s-a născut la Roma, în anul 1979, trăind apoi în Franța și Belgia. După absolvirea Universității din „Roma Tre”, a urmat Studiile doctorale la Universitatea „Libre di Bruxelles” cu o teză despre literatura italiană a migrației.

¹⁰ Daniele Comberiati, *Scrivere nella lingua dell'altro. La letteratura degli immigrati in Italia (1989 – 2007)*, Editions scientifiques internationales, Bruxelles, 2010, p. 10. „De cele mai multe ori, edițiile apar din voința autorului și nu răspund exigențelor economice.” (traducerea noastră).

¹¹ *Idem*. Texte paralele pe piața editorială instituțională, de interes literar scăzut, dacă ar fi analizate singular, însă relevante pentru entitatea acestui fenomen (traducerea noastră).

autoarelor române s-a demonstrat dinamică, în special pentru formele de povestire și roman. Deși producțiile care privesc romanul nu au fost publicate sub egida unor edituri prestigioase la nivel național, contribuția acestora, ca realitate a genului în literatura de imigrație italiană, este de un real interes.

Printre primele scriitoare de origine română, Daniela Golfetto o menționează pe Ingrid Beatrice Coman, emigrată în Italia la vârsta de 23 de ani, cu romanul *La città dei tulipani (Orașul trandafirilor)*, 2005). O altă voce feminină pe care o trece în revistă Daniela Golfetto, de data aceasta autobiografică, este cea a scriitoarei Valeria Mocănașu, originară din Moldova (România) și care trăiește în Torino din anul 2000. Romanul său puternic autobiografic *Il sapore della mia terra* (2006) vorbește despre dragostea autoarei pentru pământul țării, fiind o incursiune în trecutul copilăriei sale, petrecut la țară, moment în care sunt reconstruite meticolos scenarii, personaje, ritmuri de viață, toate aparținând unei lumi rurale de după căderea comunismului. În legătură cu acest lucru, însăși scriitoarea declara într-un interviu: „Anche se autobiografico, il mio libro describe la vita di tante persone perché non puoi valutare te stesso senza paragonarti agli altri.”¹²

În același timp, autoarea mărturisește și care sunt motivele care au stat la baza scrierilor sale:

Il bisogno di scrivere è nato dal disagio di sentirmi diversa. Tutti i miei pensieri avevano una forma astratta fino a quando, imparando a scrivere li vestivo di parole e radunavo con loro la poesia che cresceva dentro di me... Non è stato difficile perché dentro di me c'era ancora quel vulcano d'amore che aspettava pronto a sorgere in parole.¹³

Mai târziu va apărea și primul roman al altei scriitoare de origine română, Irina Țurcanu, *Alia, su un sentiero divers*, publicat la Torino, de către Editura Seneca, în anul 2008. Romanul narează povestea unei tinere fete plecată din România și ajunsă în Italia pentru a munci. Întâlnirea cu marea iubire a vieții sale, zbaterile continue, între încredere și neîncredere, între

¹² Daniela Golfetto, „Scrittura migrante, scrittura creativa” în *Lingua Nostra, e Oltre* Anno 3, Numero 3 < – 71 http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua_nostra_e_oltre/LNO3_26luglio2010/Gofetto_69_71.pdf>. „Cu toate că este autobiografică, această carte descrie viața multor persoane, pentru că nu te poți evalua fără să te compari cu alții.” (traducerea noastră).

¹³ Valeria Mocănașu, *op. cit.* Nevoia de a scrie este născută din neplăcerea de a mă simți diferită. Toate gândurile mele aveau o formă abstractă până când, învățând să scriu, le-am îmbrăcat în cuvinte și am adunat în ele poezia care creștea înăuntru meu... Nu a fost greu, pentru că înăuntru meu exista încă acel vulcan de dragoste care aștepta pregătit să izvorască în cuvinte (traducerea noastră).

iluzie și speranță, constituie ocazia autoarei de a insera în narațiune istoria unei familii românești, împreună cu obiceiurile, tradițiile și ritualurile ei.

Scrisul feminin se diferențiază de cel masculin, prin tematica abordată, dar și din punct de vedere stilistic și creativ. Vocea feminină este considerată ca fiind „il lato più interessante e maturo della letteratura migrante” (latura cea mai interesantă și matură a literaturii migrante).¹⁴ Scriitoarele se disting de colegii lor bărbați prin nivelul înalt de studii (multe au studii universitare, absolvite în Italia sau în propria țară), o bună cunoaștere a limbii italiene, pe care și-au însușit-o fără prea multă dificultate (pentru scriitoarele din prima generație). Pentru cele de a doua generație, limba italiană reprezintă deja cea de-a doua limbă maternă, alături de limba părinților, cea pe care o vorbesc în familie. Daniela Golfetto consideră că femeile scriitoare sunt înzestrate cu o serie de calități care le individualizează din punct de vedere literar:

Possiedono anche una grande maturità di stile: si esibiscono con giochi di parole, neologismi arguti, costruzioni sintattiche complesse ed errori voluti per dare un effetto comico; anche le loro tematiche sono innovative: si allontanano dai temi classici della nostalgia e del rimpianto della patria perduta, ed esprimono attraverso la scrittura la necessità di costruirsi una nuova realtà, la consapevolezza e la complessità dell'essere donna, scrittrice e immigrata in Italia, con un certo intento critico ma ironico verso la società italiana. Queste scrittrici sono comunque eterogenee e non possiamo accomunarle, né per intenti, né per stile, né per provenienza ad un unico movimento: vi sono autrici di prima e di seconda generazione, provenienti dalle ex- colonie e casi singoli ed isolati con poco in comune; autrici appartenenti a famiglie miste, a famiglie italiane o a famiglie africane, con differenze che portano a scelte linguistiche e di contenuto diverse.¹⁵

¹⁴ Daniela Golfetto, *op. cit.*

¹⁵ *Idem*: „Posedă o mare maturitate a stilului: se exhibiționează în jocuri de cuvinte, neologisme spirituale, construcții sintactice complexe și erori voite pentru a conferi un efect comic; chiar și tematicile lor sunt inovative: se îndepărtează de temele clasice, de nostalgia și de regretul pentru patria pierdută, și exprimă, prin scris, necesitatea de a construi o nouă realitate, conștiința și complexitatea de a fi femeie, scriitoare și imigrantă în Italia, cu o anumită intenție critică, dar ironică față de societatea italiană. Aceste scriitoare sunt, oricum, eterogene și nu le putem încadra, nici ca stil, nici ca proveniență, într-o singură mișcare: sunt autoare de prima generație, provenite din fostele colonii, și cazuri singulare și izolate, având puține lucruri în comun; autoare aparținând familiei mixte, familiei italiene sau familiei africane, cu diferențe ce duc la alegeri de conținuturi lingvistice.” (traducerea noastră).

Volumele *Lingua madre. Racconti di donne straniere*, îngrijite de Daniela Finocchi, se încadrează în categoria acestor texte neomogene, având ca fir conducător înclinația spre povestirea unor fapte diverse, reunite de același destin care predispune femeile spre călătorie, spre ceea ce Franca Sinopoli numea „poetica della migranza”.¹⁶ Acest mod de a se exprima, prin intermediul discursului narativ, face parte din ceea ce a fost numită „emanciparea femeilor”, așa cum transpare chiar din titlul volumului *Roba da donne. Emancipazione e scrittura nei percorsi di autrici dal mondo*¹⁷, îngrijit de Silvia Camilotti. Scrisul, conform opiniei Danielei Finocchi, îmbracă forma unei prețioase mărturii „transmise ereditare”, ceea ce conferă femeilor o autoritate în planul existenței. Femeia-mamă devine simbolul purtător al limbii de origine care se transmite către fiii săi, născuți pe pământ strain. Aceasta este cheia de lectură pe care ne-o sugerează Daniela Finocchi:

E' questa l'importanza di un'ereditarietà trasmessa di donna in donna, di madre in figlia. Raccontare per testimoniare, per re-esistere. C'è un sottile filo che congiunge le storie lontane, taciute e spesso sconosciute delle donne straniere, o meglio di origine straniera, e italiane che arrivano ogni anno al Concorso Lingua Madre. Un filo che va a ricomporre la relazione genealogica, che tematizza il nodo dell'autorità femminile, quello dell'ordine simbolico della madre, quello della lingua materna. Sono tante, sono donne in viaggio, anche quando stanno ferme. Dirette nei loro *altrove* del corpo e dell'anima, trovano nel racconto di sé una chiave preziosa che sembrava loro smarrita, la chiave per aprirsi alle loro nuove case, in città e paesi prima solo immaginati.¹⁸

Despre călătorie, ca emancipare a femeilor, pomenesc și autorii cărții *Il paese delle badanti. Una migrazione silenziosa*.¹⁹ Privite astfel, femeile își ies din rolul lor static de

¹⁶ Franca Sinopoli, „Prime linee di tendenza della critica sulla letteratura della migrazione in Italia (1991 – 2003). <<http://download.springer.com/static/pdf/977/art%253A10.1023%252FB%253ANE0H.0000029063.32938.bf.pdf?originUrl=http%3A%2F%2Flink.springer.com>>.

¹⁷ Silvia Camilotti, *Emancipazione e scrittura nei percorsi di autrici dal mondo*, Editura Mangrovia, Roma, 2009, p. 294.

¹⁸ Daniela Finocchi, *op. cit.*; „Aceasta este importanța unei moșteniri transmise din femeie în femeie, din mamă în fiică. A povesti pentru a mărturisi, pentru a re-exista. Este un fir subțire care conjugă povești de departe, reduse la tăcere și de cele mai multe ori necunoscute ale femeilor străine sau, mai bine-zis, de origine străină, și italiene care ajung în fiecare an la Concursul «Lingua Madre». Un fir care recompune relațiile genealogice care tematizează nodul autorității feminine, acela al ordinii simbolice a mamei, acela al limbii materne. Sunt multe, sunt femei în călătorie, chiar și atunci când stau într-un loc. Direcționate altundeva, de corpul și de sufletul lor, găsesc în povestirea despre sine o cheie prețioasă ce părea dispărută, cheia care le deschide noi case, în orașe și țări doar imaginate până atunci.” (traducerea noastră).

¹⁹ Francesco Vietti, Lucia Portis, Laura Ferrero, Aldo Pavan, *Il paese delle badanti. Una migrazione silenziosa*, Società Editrice Internazionale – Torino, 2012.

prezență continuă și necondiționată în spațiul protector al casei, ca să înfrunte necunoscutul, redefinindu-se după alte tipare, stabilite de alte lumi. Atunci când vorbim despre emancipare, nu ne referim doar la femei mai puțin instruite, ci și la acelea care, în țara lor, desfășurau o muncă intelectuală. Există un profil al femeii care emigrează și pe care cercetătorii în domeniu l-au etichetat ca atare:

Ricerche di tipo quali – quantitativo dimostrano che la maggior parte delle donne che emigrano dall'Est arrivano in Italia da sole, in età adulta, secondo progetti migratori che le vedono ricoprire la figura di principali procacciatrici di reddito (breadwinner) a favore di nuclei familiari bisognosi di un rilancio economico. Si tratta di donne con un alto grado di formazione che in patria non erano disoccupate, ma svolgevano un alto grado di intraprendenza assumendosi la responsabilità e l'iniziativa di donne primo – migranti, compiendo così anche un personale percorso di emancipazione.²⁰

Ceea ce își propune Daniela Finocchi este împărtășirea unor experiențe migratorii personale ale unor femei provenind din culturi diferite. Este un „dialogo corale, che parla di desideri, di relazione, di ascolto ma soprattutto di speranza, felicità e amore”.²¹

O parte dintre autoarele de naționalitate română care au scris în aceste volume au fost premiate²², aceasta demonstrând interesul manifestat de instituțiile de cultură italiene față de aceste scrieri despre migrație.

²⁰ Francesco Vietti, Lucia Portis, Laura Ferrero, Aldo Pavan, *op. cit.* p. 62 Cercetări de tipul calitativ–cantitative demonstrează că majoritatea femeilor care emigrează din Est vin în Italia singure, la vârstă adultă, conform proiectelor migratorii, care le privesc ca pe figura principală de „furnizoare” de venit (breadwinner), în favoarea nucleelor familiale, care aveau nevoie de o relansare economică. Este vorba despre femei cu un înalt nivel de formare și care în patria lor nu erau șomere, ci desfășurau un grad ridicat de întreprindere, asumându-și responsabilitatea și inițiativa femeilor prim–migrante, efectuând astfel un parcurs personal de emancipare (traducerea noastră).

²¹ Daniela Finocchi, *op. cit.* „Dialog coral, care vorbește despre dorințe, despre relații, despre ascultare, dar, înainte de toate, despre speranță, fericire și dragoste” (traducerea noastră).

²² Cf. Roberto Merlo, citat în *Lingua Madre Duemilasei*, p. 493; (texte de: Ana Alexandra Onea, *Oggi ho deciso di scrivere*, p. 135–140; Alina Popa, *Ciò che è rimasto di quei giorni felici*, p. 157–158; Rita Takács, *Identità*, p. 187–190; Valentina Călugăreanu Tihenchi, *Dal diario di Elena*, p. 191–194); *Lingua Madre Duemilasette. Racconti di donne straniere in Italia*, a cura di Daniela Finocchi, Centro Studi e Documentazione Pensiero Femminile, Torino, Edizioni Seb 27, 2007 (texte de: Nicoleta Ecaterina Coteață, *Una famiglia*, p. 33–34; Loredana Pâslaru, *Il viaggio*, p. 196–201; premiul doi; Petronela Daniela Solovăstru, *Viaggio*, p. 241–242); *Lingua Madre Duemilaotto. Racconti di donne straniere in Italia*, a cura di Daniela Finocchi, Centro Studi e Documentazione Pensiero Femminile, Torino, Edizioni Seb 27, 2008 (texte de: Brândușa Petrariu, *Brenda*, p. 204–208; Ana Maria Stratulat, *La mia storia*, p. 268–272). ”

Bibliografie

Volume

1. Alexandrescu, Sorin, Identitate în ruptură, Editura Univers, București 2000.
2. Anghel, Remus Gabriel, Horvath, Istvan, Sociologia Migrației. Teorii și studii de caz românești, Editura Polirom, Iași, 2009.
3. Anghelescu, Mircea, Cămașa lui Nessus, Editura Cartea Românească, București 2000.
4. Astalos, George, Fie pâinea cât de rea, tot mai bine-i la Paris. Interviuuri 1989-1994, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
5. Bachelard, Gaston, Aerul și visele. Eseu despre imaginația mișcării. Traducere de Irina Mavrodin. În loc de prefață Dubla legitimitate de Jean Starobinski, traducere de Angela Martin, Editura Univers, București, 1997.
6. Bete, Lavinia, Psihologie politică: individ, lider, mulțime în regimul comunist, Editura Polirom, București, 2001.
7. Bocșan, Nicolae, Mitu, Sorin, Nicoară, Toader, Identitate și alteritate, Vol. II, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998.
8. Botez, Mihai, Românii despre ei înșiși: o cercetare de comunismologie prospectivă, Editura Litera, 1992.
9. Camilotti, Silvia, Emancipazione e scrittura nei percorsi di autrici dal mondo, Editura Mangrovie, Roma, 2009.
10. Caria, Gianni, La badante di Bucarest, Editura Robin, Roma, 2013.
11. Călinescu, George, Istoria literaturii române de la origini până în prezent. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1988.
12. Codrescu, Andrei, Disparația lui Afară, Editura Univers, București, 1995.
13. Constantinescu, Silvia, Exil. Oameni și idei, Editura Curierul Românesc, 1995.
14. Cotesto, Vittorio, Lo straniero. Pluralismo culturale e immagini dell'Altro nella società globale, Editura Laterza, Bari, 2002.
15. Vittorio, Noi e loro. Immigrazione e nuovi conflitti metropolitani, Editura Dazza, Gladys Basagoitia, Curve, angolazioni, triangoli. L'Infinito Amore, tipolitografia C. Castello, 1986

16. De Albuquerque, Fernanda Fariás și Jannelli, Maurizio Princessa, Editura Tropea, Milano, 1997.
17. Deletant, Dennis, Romania sub regimul comunist. Traducere de Delia Răzdolescu, f.l., Editura Academia Civică, 2006.
18. Dumitru, Sandu, Lumile sociale ale migrației românești în străinătate, Editura Polirom, Iași, 2010.
19. Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990 – 2006, Editura Universității, București, 2006.
20. Cingolani, Pietro, Romeni d'Italia. Migrazioni, vita quotidiana e legami transnazionali, Editura Il Mulino, Bologna, 2009.
21. Karnououh, Claude, Românii. Tipologie și mentalități, Editura Humanitas, Bucuresti, 1994.
22. Eco, Umberto, În căutarea limbii perfecte. Traducere din limba italiană de Dragoș Cojocar, Iași, Editura Polirom, 2002.
23. Firan, Florea și Popa, Constantin. M, Literatura diasporei. Antologie comentată, Editura Poesis, Craiova, 1996.
24. Gatti, Fabrizio, Bilal. Viaggiare, lavorare, morire da clandestini, Editura Rizzoli, Milano, 2010.
25. Glodeanu, Gheorghe, Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței, Editura Libra, București, 1999.
26. Iain Chambers, Paesaggi migratori. Culture e identità nell'epoca postcoloniale, Editura Meltemi, Roma, 2003.
27. Mocănașu, Valerica, Il sapore della mia terra – In Italia con il cuore in Romania, Editura Angolo Manzoni, Torino, 2006.
28. Straniera nella mia terra. Nella Romania al tempo di Ceaușescu, romanzo, Editura Angolo Manzoni, Torino, 2010.
29. Nasser Chohra, Volevo diventare bianca, Editura E/O, Roma, 1993.
30. Neculau, Adrian, Viața cotidiană în comunism, Polirom, Iași, 2004.
31. Negrici, Eugen, Literatura română sub comunism. Proza, Editura Fundației PRO, București, 2003.
32. Sinopoli, Franca, Migrazione/Letteratura: due proposte d'indagine critica, in F. Argento –P. Cazzola (a cura di), Culture della migrazione. Scrittori, poeti e artisti, Cies, Ferrara 2003.

33. Șerban, Monica, Migrație, în Lazăr, Vlăsceanu, Sociologie, Polirom, Iași, 2011, pp. 786-839.
34. Tella, Gian Antonio, L'orda. Quando gli albanesi eravamo noi, Editura Rizzoli, Milano, 2012.
35. Todorov, Tzvetan, Omul de rădăcinat. Traducere și prefață de Ion Pop, Iași, Institutul european, 1999. Versiune originală L'Homme depaysé, Paris, Editions du Seuil, 1996.
36. Țurcanu, Irina, Alia, su un sentiero diverso, romanzo, Editura Seneca, Torino, 2008.
37. La pipa, Mr. Ceb e l'altra, Editura Ciesse, Maserà di Padova (Pd), 2010.
38. La frivolezza del cristallo liquido, Editura Absolutely Free, Roma, 2011.
39. Rigor Artis, Editura Absolutely Free, Roma, 2014.
40. Ritorno a casa. Întoarcerea acasă. Un'antologia bilingue a cura di: Irina Țurcanu, Ciesse Edizioni, Milano, 2013.
41. Ulici, Laurențiu, Tupan, Marius, Intalnirea scriitorilor romani din intreaga lume, Neptun, 5-10 iunie 1995: comunicări, interviuri, opinii, București, Uniunea Scriitorilor prin Fundația Luceafărul, 1995.
42. Vietti, Francesco, Portis, Lucia, Ferrero, Laura și Pavan, Aldo, Il paese delle badanti. Una migrazione silenziosa, Società Editrice Internazionale – Torino, 2012.
43. Zaciuc, Mircea, Papahagi, Marian, Sasu, Aurel, Dicționarul scriitorilor români, Editura Albatros, București, 2001.
44. Zanfrini, Laura, Sociologia delle migrazioni, Editura Laterza, Bari, 2007.

În reviste:

1. Diminescu, Diana, „Deplasările oșenilor în străinătate, un nou model de migrație”, Revista de cercetări sociale, 1996, 2.
2. Sandu, Dumitru, Migrația circulatorie ca strategie de viață, în „Sociologie Românească”, 2002.
3. Iurili, Aurelia, „Migrazioni, isole linguistiche e poeti”, în „Athanos” Semiotica, Filosofia, Arte, Letteratura, anno XIX, nuova serie, Nr. 12, 2008 – 2009.
4. „Sull'emigrazione. Lettera a Francesca”, în Enkomion. Storia letteratura e arte, settembre 2011, anno 1, Nr. 1, 2011.

5. „Le «parole» delle emigrate: lingua e affettività. Il mostro che mangia i figli”, Nuova Puglia Emigrazione, anno 5, Nr. 4, 2011.

Bibliografie electronică:

1. Associazione per i diritti degli utenti e consumatori, Stranieri in Italia. I dati dell'Istat în „immigrazione.aduc.it”, <http://www.aduc.it/notizia/stranieri+italia+dati+dell+istat_128650.php>, accesat la 12 martie 2014, ora 12,30.

2. Barindi, Mauro, Daniel Vighi e «Il sex-appeal delle missionarie». Frammento di romanzo, traduzione di Valentina Elia, Orizzonti culturali italo-romeni. Orizonturi culturale italo-române. Rivista interculturale bilingue, anno IV, 3 marzo 2014. <http://www.orizzonticulturali.it/it_interventi_Daniel-Vighi.html>, accesat 20 martie 2014, ora 18,45.

3. Bruno, Alessandra, Percorsi nella letteratura migrante VI, în „Lingua Nostra, e Oltre”, Anno 3-69. http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua_nostra_e_oltre/LNO3_26luglio2010/Gofetto_69_71.pdf>, accesat 3/06/2015, ora 17,20.

4. Cingolani, Pietro, Romeni d'Italia. L'anticipazione în „La comunità romena in Italia”, <http://www.romeninitalia.com/2009/03/romeni-ditalia-di-pietro-cingolani.html>>, accesat la 20 ianuarie 2014, ora 16,30.

5. Da Marginea a Torino: dibattito sull'emigrazione dei rumeni in Italia în FIRI. Forum degli intellettuali romeni d'Italia, <<http://firiweb.wordpress.com/tag/pietro-cingolani-romeni-ditalia/#>>, accesat la 11 martie 2014, ora 17,00.

6. Diculescu, Luiza, „Violenza sulle donne: «Vacanza angelica» dai sapori di un amore demoniaco”, Orizzonti culturali italo-romeni. Orizonturi culturale italo-române. Rivista interculturale bilingue, anno IV, Nr. 7, luglio 2014, <http://www.orizzonticulturali.it/it_interventi_Luiza-Diculescu.html>, accesat la 10 iulie 2014, ora 19,23.

7. Finocchi, Daniela, „Includere, escludere. La voce delle donne”, El-Ghibli, Anno 10, numero 42

8. December, 2013, <http://archivio.elghibli.org/index%3Fid=1&issue=10_42§ion=6&index_pos=7.html>, accesat 14/08/2015, ora 19,43.

9. Golfetto, Daniela, „Scrittura migrante, scrittura creativa” în Lingua Nostra, e Oltre, Anno 3,

Numero3<71,<http://www.maldura.unipd.it/masters/italianoL2/Lingua_nostra_e_oltre/LNO3_26luglio2010/Gofetto_69_71.pdf> (accesat 14/07/2015, ora 20, 19).

10. Immigrazione Oggi, „Mobiltà in aumento dall’Italia verso la Romania”, Orizzonti culturali italo-romeni. Orizonturi culturale italo-române. Rivista interculturale bilingue, anno III, Nr. 2 febbraio 2013, <<http://firiweb.wordpress.com/2013/02/15/mobilita-in-aumento-dallitalia-verso-la-romania/>>, accesat la 22 februarie 2014, ora 20,15.

11. Liborio, Francesca Paola, Khaoula e le pagine migranti, <<http://badigit.comune.bologna.it/ibb/Khaoula/archivio/khaoula-e-le-pagine-migranti.pdf>>, accesat 10/06/2015, ora 18,13.

12. Migrația economică a românilor: 1990-2006, București, SOROS, document electronic, <http://www.soros.ro/ro/program_articol.php?articol=34#>, accesat la 20 martie 2014, ora 15,00.

13. Sinopoli, Franca, „Prime linee di tendenza della critica sulla letteratura della migrazione in Italia (1991-2003). <<http://download.springer.com/static/pdf/977/art%253A10.1023%252FB%253ANE0H.0000029063.32938.bf.pdf?originUrl=http%3A%2F%2Flink.springe>>,accesat 27/07/2015, ora 14,00.

14. Rainieri, Laura, „Dalla Romania senza amore», il romanzo di Anca Martinas”, Orizzonti culturali italo-romeni. Orizonturi culturale italo-romane. Rivista interculturale bilingue, anno IV, Nr. 4, aprile 2014, <http://www.orizzonticulturali.it/it_recensioni_Laura-Rainieri.html>, accesat la 6 iulie 2014, ora 14,15.